

ISSN 2181-7138

МУАЛЛИМ ХЭМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИУ

Илимий-методикалық журнал

2023

1/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы гүўалық берилген.*

Нөкис

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ

Нағмет АЙЫМБЕТОВ

Байрамбай ОТЕМУРАТОВ

Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ

Алишер АЛЛАМУРАТОВ

Дилшодхўжа АЙТБАЕВ

Тўлқин АЛЛАЁРОВ

Умида БАҲАДИРОВА

Фархад БАБАШЕВ

Гулзода БОЙМУРОДОВА

Маманазар ДЖУМАЕВ

Асқар ДЖУМАШЕВ

Гүлнара ЖУМАШЕВА

Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ

Умида ИБРАГИМОВА

Меруерт ПАЗЫЛОВА

Асқарбай НИЯЗОВ

Сабит НУРЖАНОВ

Уролбой МИРСАНОВ

Нуржан МАТЧАНОВ

Шукурулло МАРДОНОВ

Бахтиёр РАХИМОВ

Арзы ПАЗЫЛОВ

Барлықбай ПРЕНОВ

Қаххор ТУРСУНОВ

Нурзода ТОШЕВА

Тажибай УТЕБАЕВ

Амангелди КАМАЛОВ

Ризамат ШОДИЕВ

Зафар ЧОРШАНБИЕВ

Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ

Гулрухсор ЭРГАСHEBA

Гавхар ЭЩАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХЭМ ЭДЕБИЯТ

Xasanova O. Q. Xatolarni kelib chiqishiga sabab bo'luvchi omillar va ularning til o'rganish jarayoniga ta'siri	6
Холбоева Д. Ҳозирги замон тилшунослигида терминларни таърифлашда мавжуд ёндашувларнинг назарий асослари	10
Xoldarova I. V. Erg'oziyeva X. A. Savod o'rgatish jarayonida ta'limiy o'yinlar orqali tovush-harflarni o'rgatish metodikasi	14
Исматова М. Инглиз тили мутахассисларини тайёрлашда коучинг моделлари	20
Юсупова Ш. Ж., Казиева Т. Герменевтика ҳақиқий мазмунни тушуниш санъатидир	26
Хидаева Д. Актуальность использования интерактивных методов на занятиях русского языка	31

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Uteniyazov K. K., Kurbanbaeva G. K., Daukeeva G. U. Orta mekteplerde organikalıq ximiya kursın oqıtıw processın shólkemlestiriw metodikası	37
A'zamov J. Oliy ta'lim boshqaruviga akademik va moliyaviy avtonomiyani joriy etishning mavjud imkoniyatlari va tahlili	43
Radjabov Z. N. Utamuradova N. A. Sidikova M. A. Ta'lim jarayonida kreativ fikrlashning ahamiyati	50
Raxmanova M. U. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ish jarayonida o'quv va kognitiv kompetensiyasini shakllantirish yo'nalishlari	54
Qarshiyeva Z. Bo'lajak o'qituvchining refleksiv pozitsiyasini rivojlantirishda pedagogik shart-sharoitlar	63
Норкузиева М. Экономические факторы формирования профессиональной устойчивости будущих учителей к педагогической деятельности	69
Mamatov D. Raqamli ta'lim muhitida talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish tamoyillari	78
Adilova M. Ijtimoiy tarmoqdagi tuzoqlarning yoshlar ongi va ma'naviyatiga psixologik ta'siri	88
Yunusovna U. F. Inkluziv ta'limni tashkil etishda innovatsion klassterli yondoshuv	94
Бердалиева Г. Узлуксиз касбий ривожлантириш жараёнида андрагогик ёндашувнинг назарий салоҳияти	100
Sharofutdinov I. Bo'lajak pedagoglarning akmeologik motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	108
Xujamov I. Odinaeva N. Demografik omillarning mamlakat hududlaridagi ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabga ta'siri	116
Axmedova M. E. Talabalarining kasbiy-metodik kompetentligini innovatsion rivojlantirishda dual yondashuvlar	123
Қодиров Ф. Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини эвристик топшириқлар ёрдамида ривожлантириш касбий-педагогик зарурият сифатида	130
Abdullayeva S. Oliy harbiy ta'lim muassasasi kursantlarining kreativ sifatlarini rivojlantirish	138
Qosimova N., Adhamov Sh. Komplasnı shakllantirish psixologiyasi va xulq-atvor psixoterapiyasi	143
Мамадалиев М. У. Ёшлар маънавиятини шакллантиришда фалсафий билим ва фалсафий тафаккурга бўлган муносабат	151
Allanazarova Sh. A. Bahs-munozara vaziyatlarida hamkorlikda faoliyat korsatishning ahamiyati	156
Комилова Ф. М. Инсон ҳаётида узлуксиз таълимнинг аҳамияти ва тенденциялари	160
Обиджанов У. Нишонов М. О профессиональной направленности лабораторного практикума по методике преподавания биологии в условиях университетов	165
Umnov D. G. The view of scientists from the east and west on the formation of consumer culture among the younger generation	174

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ТИЛШУНОСЛИГИДА ТЕРМИНЛАРНИ ТАЪРИФЛАШДА МАВЖУД ЁНДАШУВЛАРНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Холбоева Д.

*Тошкент тиббиёт академияси Ўзбек ва хорижий тиллар кафедраси
инглиз тили ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: ёндашув, дефинитив, функция, дефиниция, тушунча.

Ключевые слова: подход, дефинитив, функция, дефиниция, концепция.

Key words: approach, definitive, function, definition, concept.

Бугунги кундан терминларни таърифлашга мавжуд ёндашувларни ўрганиб, биз уларни куйидагича таснифлашимиз мумкин.

1) Меъёрий ёндашув

Юқорида кўрсатилганидек, Д.С.Лотте ушбу ёндашувнинг асосчиси бўлиб, терминни «махсус маъносига эга бўлган, касбий тушунчани ифодалайдиган ва шаклантирадиган, ҳамда илмий ва касбий-техникавий объектларни билиш ва ўрганиш жараёнида қўлланадиган сўз, ёки эргаштирувчи сўз бирикмаси» сифатида таърифлаган. У терминга қўйиладиган бир қатор талабларни ишлаб чиққан, яъни: бир маънолилик, аниқлик, тизимлилик, мотивацияланганлик, қисқалик.

Д. С. Лотте фикрларига таяниб, меъёрий ёндашувнинг тарафдорлари (С.И. Коршунов, Г.Г. Самбунова, В.И. Сифоров) терминга қўйиладиган талаблар рўйхатини кенгайтирганлар, ва уларни «Илмий-техникавий терминологияни ишлаб чиқиш ва тартибга солиш бўйича қисқа услубий қўлланма» да қайд этганлар.

Шундай қилиб, ушбу ёндашувнинг тарафдорлари терминни тилнинг динамик элементи эмас, статик элементи сифатида қарайди, бунинг оқибатида лингвистика адабиётида у «идеал термин» номига эга бўлган.

Лекин кейинчалик ушбу назария кескин танқидга учраган. Чунончи, баъзи асарларда термин доимо бир маъноли бўлавермаслигини, бир нечта тушунчаларни ифодалаши мумкинлигини, ва бир вақтнинг ўзида турли термин тизимларига кириши мумкинлигини, ва ҳоказоларни исботлашга

уринишлар бўлган. Терминга қўйиладиган талабларга кейинги бобда ба- тафсил тўхталамиз.

2) *Функционал (дескриптив) ёндашув*

Ушбу ёндашувнинг асосчиси бошқа машхур олим – Г.О. Винокур бўлган эди, у «терминлар - алоҳида сўзлар эмас, фақат алоҳида функциядаги сўз- лар» деб таъкидлаган. Бунда у сўз термин сифатида юзага чиқадиган алоҳи- да функция – номлаш функцияси эканлигини тушунтирган. Г.О. Винокур ўз ёндашувини меъёрий ёндашувга қарама-қарши қўйган: термин Д.С. Лотте фикридаги каби, қайд этилиши соҳасида эмас, унинг функцияси ва қўлла- ниши соҳасида, яъни тизимнинг доимий ўзгаришларга мойил бўлган ди- намик элементи сифатида тадқиқ этилади. Бунинг оқибатида, Лотте томо- нидан ишлаб чиқилган терминга нисбатан қўйиладиган барча талаблар ўз долзарблигини йўқотади: тил тизимининг элементи бўлган ҳолда, термин ўзгаради, модификацияланади, ўзининг бир маънолигини йўқотиши, бир қатор синонимлари, антонимларига эга бўлиши, ёки умумий қўлланадиган лексика туркумига ўтиши мумкин.

3) *Тизимли ёндашув*

Ушбу ёндашувнинг тарафдорлари терминнинг тартибга солинган тизим- нинг таркибида мавжуд бўлишига урғу беради: «Терминни билганда, ти- зимдаги ўрнини биласан. Тизимдаги ўрнини билганда, терминни биласан». Замонавий тадқиқотчиларнинг кўпчилиги тизимликни терминни ўрганиш асоси деб ҳисоблайди. Масалан, баъзи олимлар термин деганда «белгининг, ва у билан мувофиқлаштирилган (боғланган) ушбу фан ва техника соҳа- сининг тушунчалари тизимидаги тегишли тушунчанинг яхлит бирлиги бўлган сўз (сўз бирикмаси)» ни тушунади, бошқалар уни «фан ва техника тизимидаги махсус тушунчаларнинг аниқ ифодаланиши учун яратилади- ган махсус тил бўлимининг сўзи ёки сўз бирикмаси» каби тушунади. Бунда уларнинг таъкидлашича «алоҳида олинган термин фақат ўзи мавжуд бўлган ҳолда – ҳақиқатда учрамайдиган нарсадир. У фақат терминларнинг тизими- да мавжуд бўлади, ва у билан маълум муносабатлар билан боғлиқ бўлади». В.А. Татаринов ҳам худди шундай нуқтаи назарнинг тарафдори бўлиб, тер- минлар ёпиқ тизимни ҳосил қилишини кўрсатади.

Шундай қилиб, терминнинг тизимга киритиб ўзлашиши унинг таъ- рифланиши учун зарурий шарт ҳисобланади. Юқорида белгилаб ўтилган ёндашувлар доирасида, терминни талқин этишда маълум фарқларни ажра- тиб кўрсатиш мумкин. Масалан, баъзи муаллифлар терминни ундаги де- финиция мавжудлигига кўра таърифлайди: «сўз номинатив ёки дефинитив функцияни бажаради, яъни у ёки аниқ белгилаш воситаси бўлади, ва шун- да у – оддийгина белги ҳисобланади, ёки у мантиқий белгилаш воситаси

бўлади, шунда у – илмий термин ҳисобланади». Академик термин, оддий сўз каби тушунчани номлаб бермайди, балки тушунча унга мувофиқ деб белгиланади, деган фикрни таъкидлаган. Бундан ташқари, луғатларда термин талқин этилмайди, балки таърифланади, бунда терминнинг маъноси - тушунчанинг таърифи, унга мувофиқ деб белгиланадиган дефиницияси бўлади. Бошқача айтганда, агар дефиницияси бўлмаса, терминнинг ўзи ҳам мавжуд бўлмайди. Ушбу йўналиш кейинчалик Л.В. Морозованинг асарларида янада ривожлантирилган, унинг фикрича, «термин – дефиницияга эга бўлган сўз ёки сўз бирикмаси (терминнинг белгиси албатта илмий дефиницияси мавжудлигидир)». У дефиниция - терминнинг мутлақ семантик кўрсаткичидир, деб таъкидлайди, ва маълум терминнинг тегишли термин тизимида эгаллаган ўрнини аниқлаш учун, дефиницион таҳлил усулидан фойдаланишни таклиф этади. Лекин кўп тадқиқотчилар термин албатта дефинициясига эга бўлиши лозимлигидан шубҳаланиб фикр билдирган. Масалан, В.П. Даниленко ва Т.Л. Канделаки тадқиқотларида термин «тегишли тушунчалар тизимида ўзининг маъноси белгиланиши учун, дефиницияни юзага келтиришни талаб қиладиган сўз ёки лексикалаштирилган сўз бирикмаси» каби таърифланади. В.М. Лейчик ҳам ушбу фикрнинг тарафдоридир, унга кўра:

1) айнан бир терминнинг ўзи ўз маъносининг биттадан ортиқ таърифига эга бўлиши мумкин;

2) терминнинг маъносини таърифлашнинг тилдаги ифодаланиши ҳам ягона бўлимаслиги мумкин;

3) нафақат термин, балки ҳар қандай сўз может иметь дефиницияга эга бўлиши мумкин, дефиниция таркибига кириши мумкин, демак, ушбу белги фақат термин учун специфик, ўзига хос белги бўлмайди;

4) махсус соҳаларда тил воситалари билан ифодаланмаган дефиницияларга эга бўлмаган кўп тушунчалар мавжуд.

XXI асрда тадқиқотчилар яна терминнинг дефинитив функциясига қайтди: 2003 йилда С.Д.Шелов узининг монографиясида терминнинг дефинициялари (таърифлари) тўлиқ тавсифини беради, уларнинг таснифлашини келтиради, тур-туркумли, санаб ўтиладиган, контекстуал, операционал, номорфли ва полиморфли таърифларни ажратиб кўрсатади.

Терминнинг кўп сонли таърифларининг таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг кўп қисми терминнинг тушунчани ифодалаш қобилиятига асосланади. Улардан баъзиларини келтирамиз.

Термин - махсус тушунчаларни аниқ ифодалаш ва махсус предметларни белгилаш учун яратиладиган (қабул қилинадиган, ўзлашадиган ва ҳоказо) махсус тилнинг сўзи ёки сўз бирикмаси.

Термин - касбий маъносига эга бўлган, касбий тушунчани ифодайдиган ва шакллантирадиган, ва объектларнинг маълум доирасини ва уларнинг

ўртасидаги муносабатларни – маълум касбнинг нуқтаи назари жиҳатидан, билиш ва ўзлаштириш жараёнида (ва унинг учун) қўлланадиган сўз ёки сўз бирикмаси.

Термин - маълум ташкил этилган билим соҳасининг (фаннинг, техниканинг) тушунчаси билан боғлиқ ва мувофиқ бўлган, бошқа сўзлар ва сўз мажмуалари билан тизимли муносабатларга киришадиган, ва улар билан юқори информативлиги, бир маънолилиги, аниқлиги ва экспрессив жиҳатдан нейтраллиги билан ажралиб турган ёпиқ тизимни ҳосил қиладиган сўз ёки сўз мажмуаси.

Термин - маълум махсус билим ёки фаолият соҳасининг умумий – муайян ёки мавҳум – назария тушунчасини белгилайдиган маълум тилнинг махсус мақсадлар учун лексик бирлиги.

Келтирилган таърифлардан, терминнинг тушунчани белгилашга қобилияти унинг энг муҳим белгиси эканлиги келиб чиқади.

Термин деганда кенг маънода биз инсон фаолиятининг касбий соҳасининг тушунчасини ифодалайдиган, бундай тушунчаларнинг тизимга кирадиган ва дефинициясини талаб қиладиган махсус тил сўзини ёки сўз бирикмасини тушунамиз.

Терминларни ўрганиш учун унинг таърифининг ўзи етарли бўлмайди – тадқиқотнинг корпусини ташкил этишга қўмаклашадиган терминологиклиги хусусиятларини ажратиш кўрсатиш лозим.

Адабиётлар:

1. Alieva M.T. Razvitiya industrii turizma // Mezhdunarodnye Plekhanovskie chteniya, April 19 REA. im.G.V. Plekhanova. - M., 2006.
2. Ушаков Д.С. Технология выездного туризма. Учебное пособие. – М.: Финансы истатистика, 2009. – С. 240.
3. Aliyeva M.T., Mirzayev M. va boshqalar. Turizm huquqi. O'quv qo'llanma. – T.: Talqin, 2003. – B. 245.
4. Алиева М.Т. Развитие индустрии туризма // Международные Плехановские чтения, 19 апреля РЭА. им. Г.В. Плеханова. – М., 2006.
5. Алиева М.Т. Тенденции развития туризма в Узбекистане // Пятнадцатые международные Плехановские чтения, 27 апреля РЭА. им. Г.В. Плеханова. – М., 2002.
6. Grinev- Grinevich S.V. Terminovedenie. Uchebnoe posobie. - M.: Akademiya, 2008. - P.102-104.
7. www.uzbekturizm.uz.
8. hppt://en.wikipedia.org.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада терминларни таърифлашда қўлланиладиган ёндашувларни яратган олимлар фикрлари қуриб чиқилган ва назарий таснифи ёритиб берилгандир.

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждаются мнения ученых, создавших подходы, используемые в определении терминов, и объясняется теоретическая классификация.

SUMMARY

This article discusses the opinions of scientists who created the approaches used in the definition of terms, and explains the theoretical classification.